

Павлин Атанасов / Pavlin Atanasov

ГОЛЯМОТО ПЪТУВАНЕ НА ИМПЕРАТОР МАНУИЛ II
ПАЛЕОЛОГ НА ЗАПАД (1399–1403) И ВЪПРОСЪТ
ЗА УНИЯ МЕЖДУ КАТОЛИЧЕСКАТА И
ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА

*The Great Journey of Emperor Manuel II Palaeologus
to the West (1399–1403) and the Question of Union
between the Catholic and the Orthodox Church*

Summary: The article is devoted to a memorable event in the late history of Byzantium – the Great Journey of Emperor Manuel II Palaeologus to the West, which took place between 1399 and 1403. It is examined in the context of the Ottoman conquest and the siege of Constantinople which lasted for 8 years (1394–1402) and put its existence at stake. In order to save his decaying state, Emperor Manuel II Palaeologus made a desperate move – he set out for the West and endeavoured to convince the rulers in Italy, France, England and other West European countries to help Constantinople with troops and money. Manuel II and his retinue were received with honour and respect everywhere they went during their tour. The reason for that was the fact that Byzantium was associated with the antique culture and knowledge which the Eastern Empire transferred to the West in the Renaissance. Manuel himself contributed to that positive image since he was not only a capable politician but also one of the most prominent intellectuals in the Empire. The question of Union between the Orthodox and the Catholic Church had a peripheral place in the negotiations as the situation was not appropriate for a church alliance. The West itself had a lot of problems and the Papacy was in crisis as a result of the Avignon Captivity and the Great Schism. Although the journey started with great expectations and hope, it ended with disappointment. Constantinople was saved only due to its strong walls and the utter defeat that the Ottomans suffered from the Mongols, led by Timur, at the Battle of Angora (Ankara) in 1402, followed by a decade of unrest.

Key words: Manuel II Palaeologus, Schism, Union, Ottoman conquest, The Siege of Constantinople, The Great Journey.

Последните десетилетия на XIV в. са време, когато османската заплаха за Византия става горчива действителност и за останалите балкански държави. След като се настаняват трайно на полуострова в средата на столетието, османските турци започват своето бавно и методично настъпление. То завършва напълно в самия край на следващия век, когато на мястото на многобройните, враждуващи помежду си балкански държавици се изгражда централизираната Османска империя.

Повратен момент в османското нашествие е победата на турците край Черномен на 26 септември 1371 г. над братята Вълкашин и Углеша, владетели в Средна и Южна Македония. Събитието е оценено от Г. Острогорски като най-значимото и с най-тежки последици до 1453 г., тъй като предава стратегическата инициатива на завоевателя¹. След разгрома на първия по-сериозен опит за противодействие на нашествениците повечето от балканските владетели, в това число и византийския василевс, стават васали на султана. Трагедията на Византия, а и на другите страни на полуострова, е, че те не успяват да се съюзят пред лицето на общия враг. Вместо това разногласията се засилват до толкова, че довеждат до разпадането на доскоро единните държави на независими и често воюващи помежду си политически обединения. Династическите междусобици не отминават и Византийската империя, обхваната от постоянни конфликти между отделни представители на Палеологовия род. От това се възползват османските завоеватели, които през 80-те години на XIV в. продължават победоносното овладяване на нови територии. През 1387 г. в турски ръце пада вторият по значение град в империята – Солун, който по това време е управляван от по-младия син на Йоан V Палеолог и негов съимператор – Мануил.

Положението на християните става още по-тежко след паметната битката на Косово поле на 15 юни 1389 г., в която обединената сръбско-босненска войска е победена от новия османски владетел Баязид I Светкавицата (1389–1402)². Султанът води твърда и безкомпромисна политика спрямо васалите си, която цели прякото подчиняване на земите им под османска власт. Засилва и натиска върху Византия, а условията на нейния васалитет към султана са утежнени. Баязид разпалва вечно тлеещите конфликти в дома на Палеолозите и противопоставя на стария василевс неговия внук, който узурпира властта и управлява за няколко месеца като Йоан VII (април–август 1390 г.). Врѣх на унижението е личното участие на Йоан V и наследника му Мануил в превземането на последните остатъци от ромейско присъствие в Мала Азия от турците.

Новият император, Мануил II Палеолог (1391–1425), е не само един от най-способните византийски владетели, но също така е сред най-забележителните и ерудирани личности на своето време. Неговите качества на владетел и интелектуалец са оценени не само от сънародниците му, но и на Запад, дори във висшите османски кръгове. Неслучайно видният византийски сановник и историк от XV в. Георги Сфранцес отбелязва, че дори най-големият му враг – Баязид, признава по негов адрес, че ако някой не знае кой е императорът, ще разбере, че това е Мануил само от появата му³. За съжаление император Мануил II има нещастieto да поеме управлението в момент, когато Византия е в състояние на агония, поради което дори неговите безспорни качества не могат да предотвратят неминуемата ѝ гибел, предопределена от стихията на нашествието. Още в началото на управлението си той става свидетел на нарастващата османска мощ по време, когато властта му не се простира по-далеч от стените

на столицата Константинопол. Ако цитираме византийския историк Дука султанът отправя заплаха към василевса или да се подчинява на неговите заповеди, или да се затвори зад стените на своя град и да управлява в него, защото всичко отвъд вратите му принадлежи на османците⁴. В действителност в този момент имперският град олицетворява Византия, тъй като освен него и още няколко града ромеите не владеят нищо друго на сушата. Всички околни земи вече са в турски ръце и съдбата на империята изглежда предрешена. В края на XIV в. Византия е само сянка на отминалото си величие. Тя е „империя“ само по име и се нарича така по-скоро заради спазване на традицията.

Междувременно турското настъпление набира сили и Баязид пристъпва към реализиране на плана си за окончателно ликвидиране на своите васали и поставяне на земите им под директен османски контрол. През 1393 г. пада българската столица Търново, а две години по-късно – и Никопол, с което Търновското царство е напълно унищожено. По същото време Евренос бей покорява Тесалия и за първи път османската заплаха надвисва и над Централна Гърция и Пелопонес, обхванати от вътрешните раздори на местните владетели.

Най-яркото доказателство за решимостта на султана да приключи веднъж завинаги със своите васали е събранието в Сяр през зимата на 1393–1394 г., на което присъстват император Мануил II, неговият брат – деспотът на Морея Теодор, сръбският владетел Стефан Лазаревич и деспот Константин Драгаш, господар на част от Северна Македония. Баязид е готов с един удар да унищожи владетелите, дошли в неговия лагер, и да окупира подвластните им земи, но очевидно е разубеден от някои свои приближени. Така поне на този етап е спасена незначителната самостоятелност, останала на османските васали. Техните тревожни опасения по време на престоя им в Сяр са намерили място в надгробната реч на Мануил II Палеолог за брат му Теодор от 1408 г.⁵

За Мануил обаче това събитие носи важна поука – след завръщането си в Константинопол императорът се убеждава, че не може да разчита на никакви сигурни гаранции за бъдещето от страна на своя съюзерен. Единственото, на което му остава да се надява, са здравите стени на столицата и помощта на западните християни. Ето защо през 1394 г. Мануил II предприема дързък и рискован ход – той прекратява васалните си задължения и търси контакти с венецианците. Реакцията на Баязид е светкавична – Константинопол е подложен на най-тежката и продължителна обсада в своята история (1394–1402). Градът устоява независимо от системната блокада поради липсата на артилерия и османски флот.

Едновременно с обсадата на столицата продължава и османското настъпление на широк фронт. През 1395 г. войските на Баязид подлагат на опустошение Морея, а през пролетта на същата година нахлуват във Влашко, чийто владетел Мирчо Стари (1386–1418) им прогиводейства успешно в кървавата битка при Ровине на 17 май 1395 г. Въпреки това той също е принуден да се нареди в числото на турските васали. Събитията на Балканите предизвикват тревога в

католическа Европа и особено в страните, намиращи се в непосредствена близост до полуострова. Сред тях най-застрашена е Унгария, чиито най-южни покрайнини вече изпитват ужасите на турските грабителски набези. Ето защо религиозната омраза към балканските „схизматици“ отстъпва на заден план пред необходимостта от обединяване на православни и католици пред общата заплаха от турците. Папа Бонифаций IX (1389–1404) отправя апел за организиране на кръстоносен поход срещу неверниците, който намира широк отзвук в цяла Европа.

Начело на кръстоносния поход застава унгарският крал Сигизмунд Люксембургски (1387–1437), а в него освен унгарски вземат участие още френски, немски, италиански, английски, полски и чешки рицари. Според различни източници кръстоносната армия достига между 60 и 100 хиляди души и надминава по численост всички кръстоносни походи дотогава. Въпреки това походът завършва с пълна катастрофа под стените на Никопол на 25 септември 1396 г. По-голямата част от рицарите са избити, а не са малко и тези, които попадат в плен. Самият Сигизмунд едва се спасява с позорно бягство и се завръща в Унгария по море⁶.

Резултатите от поражението край Никопол са потресаващи. Последната самостоятелна българска територия с център Видин е покорена и България става първата балканска страна, жертва на османското завоевание⁷. Повтарят се и грабителските опустошения от Централна Гърция и Пелопонес. Византия не участва пряко в трагичните събития през 1396 г., но е съпричастна на кръстоносците. Още в хода на подготовката на похода в Буда е сключено споразумение между крал Сигизмунд и византийския пратеник Мануил Филантропин за единодействие срещу турците. Единственият положителен резултат за империята е, че по време на похода Баязид отклонява част от силите си, ангажирани дотогава с обсадата на Константинопол, което облекчава положението на жителите му. Разгромът на кръстоносците край Никопол обаче възстановява блокадата в нейните предишни мащаби.

В този момент отново се поставя въпросът за уния между Католическата и Православната църква. От съществено значение в случая е, че инициативата за сключване на църковен съюз сега идва не от Византия, а от всеруския и киевски митрополит Киприан, българин по произход. Той е подкрепен от полско-литовския крал Владислав II Ягело (1386–1434), голяма част от поданиците на когото са православни. През 1397 г. Киприан предлага на константинополския патриарх Антоний IV (1389–1390; 1391–1397) да започне преговори за сключване на уния на свикан за тази цел Вселенски събор⁸. Идеята не е приета, защото в този момент за Византия от първостепенно значение е въпросът за нейното оцеляване, а не решаването на вековните религиозни противоречия със Запада. При това Римската църква също променя политиката си и става по-отстъпчива към православните, защото османската заплаха вече надвисва над католическия свят.

Критичното положение на ромеите е причина за отчаяните призови за помощ на Мануил II до почти всички християнски владетели. Обстановката в Европа след Никополската битка е неблагоприятна за организиране на нов поход. В същото време започва кампания за събиране на парични средства в подкрепа на бедстващото население на Константинопол. Византия се нуждае спешно от военна помощ, но единствено френският крал Шарл VI (1380–1422) изпраща 1200 души начело с известния маршал Жан льо Менгр Бусико, участник в похода на крал Сигизмунд, който успява да пробие турската блокада⁹.

Към външнополитическите трудности на ромеите се прибавят и пламналите отново династични разпри между Мануил II и племенника му Йоан VII, който дори предлага на френския крал да му продаде правата си върху византийския престол. Предложението му е отклонено, което свидетелства за намаления престиж на ромейския василевс. Недостигът на сили за отблъскване на обсадата убеждава маршал Бусико, че най-доброто решение е самият император да го придружи в обратния му път на Запад, за да постави пред католическите владетели въпроса за спасение на Ромейската империя.

* * *

Решението на Мануил II Палеолог да поеме на Запад като пропагандатор на идеята за спасение на империята поставя проблема за това на кого да предаде задълженията си по време на своето отсъствие. Отношенията на василевса с неговия племенник Йоан са крайно изострени, но той е единственият, който е в състояние да го замести. Помирението между двамата бивши съперници за престола е постигнато на 4 декември 1399 г. с посредничеството на маршал Бусико и Йоан VII е определен за император-регент в Константинопол.

На 10 декември 1399 г. Мануил напуска столицата си заедно с маршал Бусико. С това се поставя началото на т.нар. „Голямо пътуване на императора на Запад“, продължило три години и половина¹⁰. За критичното състояние на империята по това време може да се съди от сведенията на византийските кратки хроники, които са изключително ценен източник за периода от средата на XIV до началото на XV в., който не е добре осветлен от историците на XV в. Халкокондил, Дука и Сфранцес. В една от тези хроники се казва, че „когато императорът се намери в това бедствено положение, той взе императрицата, част от своите прислужници и замина с една триера на запад, но не заради унията, а за да помогне на града, който беше оставил да владее неговият брат Андроник“ (става дума за племенника му Йоан, който е объркан с баща си Андроник)¹¹. Доколкото Мануил II не се доверява на своя племенник личи от факта, че той не оставя семейството си в Константинопол, а го взема със себе си до Морея, където го оставя при брат си Теодор. Оттук императорската свита, в която влизат освен държавници и дипломати също известни учени и интелектуалци, продължава за Италия.

Първата спирка на василевса по време на западноевропейската му обиколка е Венеция, където той пристига през април 1400 г. Три десетилетия са изминали от времето, когато баща му Йоан V идва в „Републиката на Сан Марко“ на връщане от Рим като молител, но е посрещнат хладно като неплатежоспособен длъжник и е принуден да изтърпи големи унижения. Сега нещата са се променили значително и Мануил получава, за своя и на своите придружители изненада, тържествено посрещане във всички градове, през които минава. Причината за уважението, демонстрирано към ромеите, е не само засилването на османската заплаха, която вече надхвърля границите на Балканския полуостров, а и култът към Античността, разпространен на Запад през епохата на Ренесанса. Византия е страната, която съхранява през вековете древногръцкото знание и към своя залез предава това знание на западния свят и най-вече на Италия, родината на Европейския ренесанс.

Модно течение в Западна Европа става филелинизмът, чиито разпространители са многобройните представители на византийската емиграция. Благодарение на тях хората на Запад се запознават с гръцкия език и с произведенията на древните класици. Така през 1396 г. Мануил Хризолор, приятел на императора и ученик на Димитър Кидон, пристига във Флоренция като учител по гръцки, а през 1400 г. се премества в Милано, където през същата година се среща с Мануил II по време на посещението му в града¹². Самият Мануил също е достатъчно даровит и начетен човек, което помага той да бъде приет навсякъде с почести и уважение от западните си домакини независимо от това, че византийският престол отдавна е изгубил своя блясък.

Във Венеция пътищата на василевса и маршал Бусико се разделят – французинът тръгва за Париж, за да подготви посрещането на знатния гост там, докато императорът продължава обиколката си из различни италиански държави, където води преговори с местните владетели. Мануил посещава Падуа, Виченца, Павия и Милано, където херцог Джан Галеацо Висконти му устройва бляскав прием. Няма сигурни доказателства, че по време на престоя си в Италия василевсът се е срещнал с папа Бонифаций IX, но е известно, че през май 1400 г. папата подновява призива си за кръстоносен поход в подкрепа на източните християни и предлага индулгенции на участниците в него.

Как стои въпросът за сключване на уния между Източната и Западната църква по време на преговорите, които води Мануил II? Трябва да се подчертае, че той не заема централно място в тях, което се дължи преди всичко на процесите в Католическата църква. Ако през XIII в. Папството е водещата институция в Западна Европа, през XIV в. то се намира в дълбок упадък. След „Авиньонският плен на папите“ (1309–1377) настъпва „Великият разкол (схизма)“ (1378–1417), по време на който се избират двама папи – съответно в Рим и в Авиньон. Разделянето на Западната църква на два враждебни лагера разделя и цяла Западна Европа, тъй като отделните католически държави подкрепят един от двамата папи. При това положение сключването на уния с Православната

църква е невъзможно, тъй като, преди да се превъзмогне столетния разкол между западните и източните християни, е необходимо да се преодолее схизмата в самата Римска църква и да се възстанови накърненият папски престиж¹³. Освен това самият Мануил II не е сред най-ревностните застъпници на униатството и не предприема действия за помирение на християнския свят. Той е привърженик на идеята за безусловна помощ за православните християни и тяхната достойна кауза, без това да означава задължително компромис с вярата и отстъпки пред Католическата църква. Доброто начало на неговото пътуване и щедрите обещания, които получава, му вдъхват надежда за успешен край на предприетото начинание.

След Италия Мануил посещава Франция, като на 3 юни 1400 г. той вече е в Париж. Както можело да се очаква, посрещането му във френската столица е великолепно. Крал Шарл VI се съгласява да продължи пребиваването на военния контингент от 1200 души в Константинопол и дори да изпрати нови подкрепления. По време на престоя си в Париж Мануил влиза в контакти и с други европейски монарси – кралете на Кастилия, Арагон и Португалия, а също и с кралицата на Дания, Швеция и Норвегия – Маргарита. Установени са връзки и с авиньонския антипапа Бенедикт XIII. Византийският император е обграден с внимание, а и с голяма доза любопитство от висшата аристокрация, духовенството, Парламента и обикновените граждани. Той води интелектуални разговори с професорите от Сорбоната, които са впечатлени от неговата ерудиция и изтънченост. Мануил II е настанен в Лувъра на издръжка на френския крал и става свидетел на съвместни църковни служби на гръцкото и католическото духовенство. Въпреки това няма изгледи преговорите да доведат до някакви реални резултати, тъй като по това време Франция е ангажирана със своите собствени проблеми, свързани със Стогодишната война.

През декември 1400 г. императорът се прехвърля в Англия и след кратко гостуване на архиепископа на Кентърбъри е приет в Лондон от крал Хенри IV (1399–1413). За пръв и, както се оказало, за последен път един ромейски василевс стъпва на английска земя¹⁴. Бляскавият прием в двореца Елтъм по нищо не отстъпва на посрещането на ромейците в Париж. Отново са дадени обичайните обещания за пари, войници и флота за прогонване на неверниците от стените на Константинопол. Това предизвиква нов прилив на оптимизъм у императора, който в свое писмо до приятеля си Мануил Хризолор, писано в Лондон в началото на 1401 г., хвали английския крал за неговите добродетели и щедрост. Посещението на един „римски“ император в най-отдалечения край на християнския свят е посрещнато с двойствени чувства от неговите английски домакини – наред с възхищението пред обаятелната му личност те изпитват съжаление към изпадналия в немилост владетел на най-престижния европейски трон. Това най-точно е отразено в думите на английския хронист Ада:

„Дълбоко в душата си мислех колко жестоко е, че този велик християнски владетел от далечния Изток, притиснат от опасността

*от страна на неверниците, е принуден да търси помощ срещу тях в далечните острови на Запада. Боже мой! Къде остана ти, римска славо!*¹⁵

И този път обаче надеждите на Мануил II не се оправдават. Той не получава нито военен отряд, нито кораби, а само известна парична сума от Англия, с която се завръща на континента през февруари 1401 г. Мануил II става за втори път гост на френския крал, като не престава да се надява на обещаната военна подкрепа на англичаните.

В своите писма до приятеля си Евтимий, бъдещ константинополски патриарх, до Мануил и Димитър Хризолор, а също и до други висши византийски сановници, писани през началния етап на своето пътуване, Мануил Палеолог изразява задоволството си от готовността, която западните монарси показват да помогнат на Източната империя. Императорът е оптимист, че неговото завръщане ще представлява всъщност невиждан дотогава кръстоносен поход с участието на всички християнски владетели. Скоро обаче той осъзнава цялата илюзорност на своите надежди и празните обещания и клетви на Запада се очертават все по-ясно. Това намира отражение и в промяната на тона на неговите писма, който става все по-песимистичен, тъй като преговорите се протакат, а западните владетели нямат намерение да воюват за една изгубена кауза, още повече в подкрепа на „схизматичната“ империя. Независимо от декларираната християнска солидарност старите религиозни различия не могат да бъдат заличени толкова лесно, а обстановката е неблагоприятна за организиране на нов кръстоносен поход, тъй като самите западни държави са потънали в собствените си проблеми. Така че не само липсата на желание, а и обективните обстоятелства не позволяват на Запада да се притече на помощ на Византия в този критичен момент. Самият император е безкомпромисен привърженик на ортодоксията и по време на престоя си в Париж пише богословски трактат, в който защитава православната догма. Освен това стремежът да се осигури подкрепата на толкова много владетели, всеки от които има да решава достатъчно собствени проблеми и които често са в конфликт едни с други, е нереалистичен. В крайна сметка Мануил II се убеждава сам, че „сега има нужда от дела, а не от думи и обещания, както беше в миналото“¹⁶.

В безрадостно очакване императорът прекарва във френския двор почти две години, като очевидно не бърза да се връща в своята изгладняла столица, която се очаква да падне всеки момент в ръцете на неверниците. Неговото пътуване се превръща в доброволно изгнаничество, а василевсът е на път да стане „емигрант номер едно“ във византийската диаспора на Запад. В такава натегната обстановка до Париж достига радостната вест за страшния разгром на султан Баязид I от монголския завоевател Тимур (Тамерлан) в битката край Ангора (Анкара) на 28 юли 1402 г. Самият Баязид, който никога дотогава не е изпитвал вкуса на поражението, е пленен и умира през следващата година в унижение¹⁷. В Османската държава започва период на размирици, които

създават благоприятни условия за отблъскване на неверниците от балканските владетели. Така по ирония на съдбата Византия е спасена не от дългоочакваната помощ на западните християни, а от най-страшния завоевател на епохата, който също е мюсюлманин.

Съществуват сведения за дипломатически контакти между Мануил II и Тимур още преди отпътуването на императора за Италия през 1399 г. За Византия монголският завоевател е естествен съюзник срещу турците, но в същото време „страхът от татарите“ все още има психологическо въздействие в съзнанието на ромеите, което не може да се заличи от присъщия за края на XIV – началото на XV в. „турски страх“. Когато Тимур приближава застрашително източните османски граници, управляващият в Константинопол Йоан VII също влиза във връзка с монголския завоевател, като му обещава васално подчинение в случай на негова победа над Баязид.

Новината за поражението на турците и края на изтощителната 8-годишна обсада на Константинопол достига до императора през септември 1402 г. При това положение той вече може да мисли за своето завръщане. За него, както и за повечето ромеи, ненадейното спасение на империята е истинско чудо, което се дължи на намесата на Христос и Богородица – небесните покровители на Византия. В края на ноември Мануил напуска Париж, придружен от отряд от 200 войници, предоставен му от Шарл VI. Той пристига в Генуа, където е посрещнат с почести през януари 1403 г. от маршал Бусико, управляващ републиката като наместник на френския крал. Оттук императорът достига до Венеция в края на март и на 5 април 1403 г. напуска Италия. След като в Морея към него се присъединява семейството му, той продължава към своята изстрадала столица, където се завръща на 9 юни и отново поема управлението на държавата. Така приключва най-дългото пътуване на византийски император извън пределите на неговата империя.

* * *

Пътешествието на император Мануил II Палеолог на Запад безспорно представлява едно от най-интересните и значими събития през късновизантийския период. Макар и да не постига своята непосредствена цел – осигуряване на военна и финансова подкрепа от католическия Запад срещу османските турци – то има голямо значение от културно-историческа гледна точка. За първи път Западът получава възможност да се запознае отблизо с един ромейски (римски) император, а в същото време самият император може да опипа почвата за изграждане на антиосмански съюз с цел отблъскване на нашествениците от Балканския полуостров и спасяване на Византийската империя. Липсата на конкретни резултати обаче отново подклажда старите противоречия между католици и православни и с нищо не допринася за тяхното обединение.

Присъствието на Мануил II и неговата свита в Италия, Франция и Англия задълбочава културните контакти между православната византийска общност и латинския свят. Интересът към Античността, който е най-характерното явление

ние през епохата на Ренесанса, провокира уважение към византийската култура, тъй като във Византия древноелинските културни традиции никога не са прекъсвали. Безспорна заслуга има и самият Мануил Палеолог, в когото на Запад виждат типичен представител на гръцката образованост и на онзи интелектуален елит, чрез който класическата древност става достояние на западно-европейците. Ето защо не е случайно, че навсякъде делегацията, тръгнала да моли помощ, е посрещана с пищни церемонии и тържества. Това не се дължи толкова на високия ранг на госта, а на преклонението към неговата родина, която за хората на Запад се отъждествява с древна Елада. Достойнството, демонстрирано от Мануил в отношенията му към неговите любезни домакини е последният отблясък на ойкуменизма¹⁸, който по това време отдавна е изчерпан като доктрина. Все пак в символичен план тази теория се запазва до сетния край на Византия. Следователно почестите и уважението към Мануил II всъщност нямат политически, а исторически смисъл, защото отразяват не тогавашното плачевно състояние на Константинополската империя, а нейните отминали слава и величие.

През последния период от византийската история Църквата е тази институцията, която е реалният носител на идеята за универсализма на империята, докато светската власт в лицето на императора постепенно губи това право. Проуниатската политика на владетелите и загубата на държавния суверенитет от османските султани дискредитира василевса в очите на православната общност. Най-красноречивият пример за това е забраната на московския княз Василий I (1389–1425) да се споменава името на византийския император в руските църкви под предлог, че има Църква, но не и император. Показателно е, че не засегнатата най-силно в случая страна – светската власт, а Църквата в лицето на патриарх Антоний IV реагира остро на този акт, като изпраща специално послание до Василий I. В него по най-категоричен начин се обосновава теорията, че има само един законен император:

„Ако обаче и някои други християни са си присвоили названието император, то това е станало противоприродно и противозаконно, чрез тирания и насилие. Кои отци, кои църковни събори, кои канонически разпоредби споменават за тези императори? Винаги и навсякъде обаче те издигат глас за единствения естествен император, чиито закони, предписания и разпоредби имат правна сила в цял свят, и единствен, когото споменават навсякъде християните“¹⁹.

Независимо от намалелия престиж на василевса достойното поведение на Мануил II по време на пътуването му на Запад помага за възвръщането на част от загубения авторитет на представляваната от него институция. Той не обвързва политическия съюз с църковно обединение подобно на предшествениците си, а залага на равноправните отношения между договарящите се страни. Поради това въпросът за унията на църквите остава на заден план и на

практика не се обсъжда по време на „Голямото пътуване“ на Мануил II. За това помага и фактът, че на Запад също липсват предпоставки за сключването ѝ – разколът в Западната църква, англо-френските противоречия, ангажираността на католическите държави с техните вътрешни проблеми.

Започнало с много надежди, „Голямото пътуване“ от 1399–1403 г. на Мануил II завършва с разочарование и с убеждението, че в този момент уния с Католическата църква е невъзможна и безсмислена. Липсва не само воля, а и реални възможности от страна на Запада. Императорът е наясно, че църковният съюз не само няма да изглади религиозните противоречия, но ще доведе и до нови проблеми – засилване подозрителността на османските турци, които се страхуват от обединяване на християните срещу тях. Ето защо той води двойствена политика – не прекъсва униатските преговори през следващите години, но не се отнася към тях с особено внимание и няма сериозно намерение да сключи уния. До края на живота си императорът се отнася твърде резервирано към проуниатските настроения в двора си, към които клони и неговият син, бъдещият Йоан VIII. Според историка Сфранцес старият император отправя следния съвет към своя наследник:

„Винаги поддържай желанието за уния, но никога не стигай докрай. Предлагай събор, започвай преговори, но ги протакай безкрай. Гордостта на латинците и упоритостта на гърците никога няма да доведат до съгласие. В желанието си да постигнеш уния ти би могъл само да задълбочиш схизмата“²⁰.

Пътуването на Мануил II показва, че Византия не може да разчита на безкористна и реална подкрепа от Запада. Дори и пред лицето на опасността католическият свят не променя напълно отношението си към православните, които продължават да бъдат считани за „схизматици“. Задълбочените културни контакти не са достатъчни за преодоляване на дълбоко вкоренените чувства на презрение и ненавист между двете половини на християнския свят. В началото на XV в. това, което е останало от Византия, оцелява само благодарение на отсрочката, получена поради размириците в Османската държава.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ **Острогорски, Г.** История на Византийската държава, с. 680. За това решително с оглед съдбата на Балканите сражение вж. също **Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто, с. 50–52, 55–58.

² Битката на Косово поле и до днес предизвиква сериозни спорове в историографията, тъй като в нея историческата истина трудно може да се отдели от легендата. В действителност турската победа не е толкова категорична и трудно би могло да се говори за катастрофално поражение на обединените християнски войски. Нерешителният изход от битката обаче е в полза на завоевателите, защото води до изтощаване на Сърбия и превръщането ѝ в поредния османски васал. По този въпрос вж. **Матанов, Хр., Р. Михнева.** Цит. съч., с. 86–89.

³ **Георги Сфранцес**. Дневникът на един византийски сановник, с. 15.

⁴ **Doukas**. *Istoria turco-bizantina 1341–1462*, p. 77. Вж. също **Ostrogorsky, G.**. *Byzance, etat tributaire de l'empire turc*, pp. 52–53.

⁵ **Manuel II**. *Funeral Oration for his brother Theodore*, pp. 221–228. Вж. също **Barker, J. W.** *Manuel II Palaeologus (1391–1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, pp. 112–118.

⁶ За битката при Никопол има значителна по обем литература. Вж. **Цветкова, Б.** *Франция, Балканите и българският народ през XIV–XV в.*, ГСУ, ИФ, 74. С., 1983, с. 88–94; **Матанов, Хр., Р. Михнева**. *Цит. съч.*, с. 131–134; **Atiya, A. S.** *The Crusade of Nicopolis*, London, 1934. Вж. също сборника със статии по темата „Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа“ под редакцията на проф. В. Гюзелев. С., 1999. Събитието е отразено и в най-значителния български извор за османското нашествие, т.нар. „Българска анонимна хроника“, в която е отбелязано, че унгарският крал „с колкото високомерие и самохвалство дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде“. По такъв начин нейният неизвестен автор е отразил неприязненото си отношение към кръстоносците и антилатинските си чувства. Вж. **Тютюнджиев, Ив.** *Българската анонимна хроника от XV в.* В. Търново, 1992, с. 90–91, 143–146.

⁷ Независимо от наложената трайно не само в историографията, но и в общественото съзнание теза за окончателния край на средновековната българска държавност през 1396 г., въпросът не може да се смята за окончателно решен. Въз основа на сведенията в изворите Пл. Павлов и Ив. Тютюнджиев разглеждат османското завоевание в по-нова светлина, като изказват хипотезата, че във Видин българският държавен живот се запазва до 20-те години на XV в. Вж. **Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев**. *Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV век)*, В. Търново, 1995, както и **Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев**. *Османските завоевания и „държавата на духа“*, В. Търново, 2017, с. 142–156. Тук е мястото да се отбележи, че макар и част от Византийската империя по онова време, българските черноморски градове Созопол, Поморие и Ахтопол са превзети от османските турци едва през 1453 г. с падането на Константинопол.

⁸ Вж. статията на **Й. Николов** „Католическата църква и битката при Никопол“ в сборника, посочен по-горе, както и **Kolankowski, L.** *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*. T. I. Warszawa, 1930, s. 133. Основните моменти от биографията на Киприан и по-специално дипломатическата му дейност като руски църковен глава вж. при **Дончева-Панайотова, Н.** *Киприан. Старобългарски и староруски книжовник*. С., 1981, а също и **Obolensky, D.** *Metropolitan Cyprian of Kiev and Moscow* – In: *Six Byzantine Portraits*. Oxford, 1988, pp. 173–200.

⁹ Преживяванията на маршал Бусико са отразени в неговите мемоари, озаглавени *Le livre des faits du Bon Messire Jean le Meingre dit Boucicaut, Mareschal de France, et Gouverneur de Gennes* – In: *Collections completes des Memoires relatifs a l'histoire de France*, VII–IX (Paris, 1825), също и под редакцията на **J. A. C. Buchon** (Paris, 1836). Вж. също **Barker, J. W.** *Op. cit.*, pp. 160–164, и **Цветкова, Б.** *Франция, Балканите и българският народ през XIV–XV в.*, с. 95–97.

¹⁰ Едно от най-подробните описания на пътуването на император Мануил II на Запад принадлежи на **Васильев, А. А.** *Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по Западной Европе (1399–1404 г.)* – В: *Журнал Министерства народного просвещения*, XXXIX, 1912, с. 41–78, 260–304. Вж. също **Schlumberger, G.** *Un empereur de Byzance a Paris et a Londres* – In: *Byzance et les croisades*, 1927, pp. 87–147, 361–362; **Nicol, D. M.** *The Last Centuries of Byzantium*, pp. 322–325.

- ¹¹ **Schreiner, P.** Die Byzantinischen Kleinchroniken, t. III, Wien, 1979, Chr. 22, 26, s. 50.
- ¹² За Мануил Хризолор, който е един от най-видните представители на византийския хуманизъм от XIV–XV в. вж. **Cammelli, G.** I Dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. – I: Manuele Crisolora, Firenze, 1941; **Thomson, J.** Manuel Chrysoloras and the early Italian Renaissance, Greek, Roman and Byzantine Studies, VII (1966), pp. 63–82.
- ¹³ **Spiridonakis, B.** Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 a 1453, p. 149.
- ¹⁴ По-подробно за пътуването на Мануил II до Англия вж. **Nicol, D. M.** A Byzantine Emperor in England. Manuel II's visit to London in 1400-1401. University of Birmingham, Historical Journal, XII, 2 (1971), pp. 204–225.
- ¹⁵ Chronicon Adae de Usk, ed. E. M. Thompson (1904), p. 57. Вж. също **Острогорски, Г.** Цит. съч., с. 696–697.
- ¹⁶ **Dennis, G. T.** The Letters of Manuel II Palaeologus, Washington, 1977, № 55, pp. 154–157; **Legrand, E.** Lettres de Manuel Paleologus, Paris, 1893 (reprint: Amsterdam, 1962), pp. 84–85; **Barker, J. W.** Op. cit., pp. 266–267; 519–524.
- ¹⁷ **Тизенгаузен, В.** Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. II (Персидские сочинения), Москва–Ленинград, 1941. За битката при Анкара вж. по-специално **Gibbons, H. A.** The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300–1403), Oxford, 1916, pp. 249–254; **Jorga, N.** Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, I, Gotha, 1908, S. 321; **Aleksandrescu-Dersca, M.** La campagne de Timur en Anatolie (1402), Bucurest, 1942; **Matschke, K.-P.** Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz: Studien zur spadbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422, Weimar, 1981; **Nicol, D. M.** The Last Centuries of Byzantium, pp. 326–330; **Cvetkova, B.** La bataille memorable des peuples. S., 1971, pp. 20–28. Битката при Анкара е отразена най-подробно при Дука, Халкокондил, Сфранцес, а отделни сведения се съдържат и в кратките хроники (вж. **Schreiner, P.** Op. cit., t. II, s. 370). Освен това тя намира отзвук и в сръбската и влахо-молдовската летописна традиция.
- ¹⁸ Според византийската имперска идеология, позната като ойкуменизъм (от гр. οἰκουμένη – „обитаемата земя“), Римската империя била „избран създ“ на Божията промисъл, а нейният владетел, василевсът на ромеите, стоял начело на т.нар. „семејство на народите“. Така той заемал първо място в йерархията на държавите и се явявал духовен баща на останалите християнски, а често и нехристиянски владетели.
- ¹⁹ **Miklosich-Müller**, t. II, p. 191, p. 191. Вж. и **Острогорски, Г.** Цит. съч., с. 694.
- ²⁰ **Сфранцес, Г.** Цит. съч., с. 37.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Василаев, А. А. Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по западной Европе (1399–1404 г.) – В: Журнал Министерства народного просвещения, XXXIX, 1912, с. 41–78, 260–304. [Vasiliev, A. A. Puteshestviye vizantiyskogo imperatora Manuila II Paleologa po Zapadnoy Evrope (1399–1404 g.) – V: Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. XXXIX. 1912, s. 41–78. 260–304.]

Дончева-Панайотова, Н. Киприан. Старобългарски и староруски книжовник. София, 1981. [Doncheva-Panayotova, N. Kiprian. Starobalgarski i staroruski knizhovnik. Sofia, 1981.]

Матанов, Хр., Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и Османското нашествие 1354–571 г. София, 1998. [Matanov, Hr., R. Mihneva. Ot Galipoli do

Lepanto. Balkanite, Evropa i Osmanskoto nashestvie 1354–1571 g. Sofia, 1998.]

Никополската битка в съдбата на България, Българите и Европа (под редакцията на проф. В. Гюзелев). София, 1999. [Nikopolskata bitka v sadbata na Bulgaria, Balkanite i Evropa (pod redaktsiyata na prof. V. Gyuzelev). Sofia, 1999.]

Острогорски, Г. История на Византийската държава. София, 1998. [Ostrogorski, G. Istoria na Vizantiyskata darzhava. Sofia, 1998.]

Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Българите и Османското завоевание (краят на XIII – средата на XV век). В. Търново, 1995. [Pavlov, Pl., Iv. Tyutyundzhiev. Balgarite i osmanskoto zavoevanie (krayat na XIII-sredata na XV vek). V. Tarnovo, 1995.]

Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Османските завоевания и „държавата на духа“. В. Търново, 2017. [Pavlov, Pl., Iv. Tyutyundzhiev. Osmanskite zavoevania i „darzhavata na duha“. V. Tarnovo, 2017.]

Сфранцес, Г. Дневникът на един византийски сановник. Превод от гръцки Хр. Матанов. София, 1996. [Sfrantses, G. Dnevnikat na edin vizantiyski sanovnik. Prevod ot gratski Hr. Matanov. Sofia, 1996.]

Тизенгаузен, В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. II. (Персидские сочинения). Москва–Ленинград, 1941. [Tizengauzen, V. G. Sbornik materialov, otnosyashchiksy k istorii Zolotoy Ordy. T. II (Persidskiye sochineniya). Moskva–Leningrad. 1941.]

Тютюнджиев, Ив. Българската анонимна хроника от XV в. В. Търново, 1992. [Tyutyundzhiev, Iv. Balgarskata anonimna hronika ot XV v. V. Tarnovo, 1992.]

Цветкова, Б. Франция, Балканите и българският народ през XIV–XV в., ГСУ, ИФ, 74, София, 1983, с. 88–94. [Tsvetkova, B. Frantsia, Balkanite i balgarskiyat narod prez XIV–XV v., GSU, IF, 74, Sofia, 1983, s. 88–94.]

Aleksandrescu-Dersca, M. La campagne de Timur en Anatolie (1402), Bucurest, 1942.

Atiya, A. S. The Crusade of Nicopolis, London, 1934.

Barker, J. W. Manuel II Palaeologus (1391–1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship, New Brunswick, N. J., 1968.

Cammelli, G. I Dotti bizantini e le origini dell'umanesimo. – I: Manuele Crisolora. Firenze, 1941.

Chronicon Adae de Usk, ed. E. M. Thompson (1904).

Cvetkova, B. La bataille memorable des Peuples. S., 1971.

Dennis, G. T. The Letters of Manuel II Palaeologus. Washington, 1977.

Doukas. Istoria turco-bizantina 1341–1462, ed. V. Grecu. Bucharest, 1958.

Gibbons, H. A. The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlls up to the death of Bayezid I (1300–1403). Oxford, 1916.

Jorga, N. Geschichte des osmanischen Reiches: Nach den Quellen dargestellt, I, Gotha, 1908.

Kolankowski, L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. T. I: 1377–1434. Warszawa, 1930.

Le livre des faits du Bon Messire Jean le Meingre, dit Boucicaut, Mareschal de France, et Gouverneur de Gennes. – In: Collections complètes des Mémoires relatifs à l'histoire de France, VII–IX (Paris, 1825).

Legrand, E. Lettres d'empereur Manuel Paleologus, Paris, 1893 (reprint: Amsterdam, 1962).

Manuel II Paleologus. Funeral Oration on his brother Theodore. – In: PG, CVLI, pp. 221–228.

Matschke, K.-P. Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz: Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422. Weimar, 1981.

Miklosich F., J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, 6 Bde. T. II. Wien, 1860–1890.

Nicol, D. M. A Byzantine Emperor in England. Manuel II's visit to London in 1400–1401. University of Birmingham, Historical Journal, XII, 2 (1971), pp. 204–225.

Nicol, D. M. The Last Centuries of Byzantium (1261–1453). New York, 1972.

Obolensky, D. Metropolitan Cyprian of Kiev and Moscow – In: Six Byzantine Portraits. Oxford, 1988.

Ostrogorsky, G. Byzance, etat tributaire de l'empire turc (Zbornik Radova, V, 1958).

Schlumberger, G. Byzance et les croisades. Paris, 1927.

Schreiner, P. Die byzantinischen Kleinchroniken. T. III. Wien, 1979.

Spiridonakis, B. Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 a 1453. Thessalonique, 1990.

Thomson, J. Manuel Chrysoloras and the early Italian Renaissance, Greek, Roman and Byzantine Studies, VII (1966).